

O novodobé české státotvornosti

Novodobá česká státotvornost patří k živým historickým tématům. Náléhavost mu nedala ani tak historiografie, jako historizující a politická publicistika a tlak politiky. Středobodem je přitom vztah k Evropě. Část publicistiky, vytvářená od poloviny 90.let zvláště mladšími ambiciózními autory si jeho vidění a posuzování zjednodušila: Evropa bude celkem, v němž se rozplynou národní státy a jiné historické umělosti a dočasnosti. Národní státy jsou jen na překážku evropanství. Jiné uvažování o přítomnosti a tvorbě budoucna je nacionalistické, staromódní a zaostalé. Realita se však v tomto případě nepodřizuje přání a razantním názorům. Evropa se sjednocuje a bude ujednocovat na základě národních států. Ty jsou dokonce zatím rámcem a vazbou pro mezinárodní bezpečnost a spolupráci. Bez pevnějšího vědomí své národní a státní identity nelze vytvářet pozitivní vklady do obecného vývoje. Vnitřně rozkolísaná, nejistá a stále se dehonestující společnost – takovou zmíněná publicista vytvářela – oslabuje své tvůrčí schopnosti a povinnosti. Nutí to zkoumat i novodobou českou státotvornost. Může samozřejmě docházet k přecenění této tematiky, soudě ale podle stavu českého dějepisceví a historické publicistiky, tato tendence nijak nehrozí.

Česká národní společnost se koncem 19.století stala už rozvinutým sociálním společenstvím, vnitřně vrstevnatým a dynamickým. Dobově měřeno představovala středně vyspělou industriální společnost. Byla výsledkem sociálního, hospodářského a duchovního pohybu, který se vzhledem ke „startu“ před sto lety jevil tvůrcům a následovníkům jako „malý zázrak“. V rakouském sousedství se ovšem odehrával „zázrak velký“ – za několik desetiletí se císařské Německo posunulo mezi evropské mocnosti.

Vývin české společnosti umožňovalo liberální prostředí Rakouska po polovině 19.století. Prospívalo faktorům a aktérům nesoucím, prosazujícím a utvářejícím českou národní společnost. Politicko ideologicky se tato společnost definovala státoprávním programem založeným na historickém státním právu. Nebylo to jen z její vůle, ale způsobil to také politický vývoj poté, co si monarchie vybrala směr a řešení ze státoprávní křižovatky. Vůle je i v novodobé státoprávní problematice činitel důležitý: jako projev širšího společenského (národního) vědomí se formuje samozřejmě především politikou, ale také dalšími činiteli, širšími souvislostmi a jejich vnímáním. Češství vůbec nevyklučovalo rakouské státní cítění. Závažné pro ně ale bylo, že česká politika nebyla ve státoprávně zakladatelské době pozvána k rozhodování. Důvodů k tomu měli „mocní“ více, také vlastní stav české politiky a společnosti, či spíše to, jak jej viděli a hodnotili.

„Odmítnutí“ a náraz z dualistického státoprávního řešení v 60.letech způsobilý odezvu, která se uchovala v historické paměti. Prospojovala se pak s novými obdobnými zkušenostmi a pocity a napomohla ke státoprávní negaci Rakousko-Uherska za světové války. Hlavní v tomto případě bylo, že politicky byla česká společnost málo úspěšná, což kontrastovalo – určitě v jejím vědomí a pocitech – s její úrovní. Státoprávní program nebyl ani po desetiletích blíže naplnění, než když se prvotně črtal

Vlastním vývojem a národnostními vztahy v Rakousku se tento program vyhroboval nacionálně, ale neměl a nechtěl být jen nacionálním vyhraněním. Jeho prostřednictvím, a také aktivní „každodenní“ politikou, se mělo dospět do postavení „státního národa“, respektovaného vládní politikou, na ní zúčastněného, a to nejen okrajově. Vytváření multinacionálního „politického národa“ v Rakousku narazilo právě na multinacionalitu, politicky snad nejvíce na „němectví“. A to vícenásobně“ kvůli jeho vyspělosti a síle a z ní plynoucích pozic, z nichž se nemělo slevovat, kvůli příkladné přitažlivosti sousední Německé říše, která dodávala další sebevědomí a z níž přicházela i zajímavá ideologie. Také střežila, aby se v Rakousku vliv němectví nezmenšoval.

Česká společnost a politika se vystavily a byly vystaveny ještě specifickému zápasu s němectvím, který napomáhal vtěsnání politiky do užšího prostoru a zakrýval jí celorakouský rozhled, zájem i aktivity. Odehrával se přímo v českých zemích, především v Čechách, byl

střetáním o jejich celistvost. Ohledy, které na tento zápas musely brát rakouské vlády, neposunovaly českou politiku ke „státotvornosti“.

Ta měla, či spíše mohla mít dvojitou podobu a funkci“ představovala podíl na vládní moci a spoluodpovědnost za chod státu a obsahovala i koncepční záměr stát zásadněji přebudovat. Samostatný stát český mimo Rakousko nebyl považován za záruku národního rozvoje, za nepochybnou „spásu“. Uvažovala o něm jen nevelká strana radikálně nacionálních státoprávníků. Soustavná práce „drobná“, uvnitř národní společnosti i v celorakouském prostoru, byla shledávána užitečnější a přínosnější, než prudká gesta a přelomové činy, i když byla politicky pojmenovávána různě. Důvěru si získal rozvoj rakouského parlamentarismu, s nímž byly spojovány i demokratizační posuny ve společenském a v politickém životě. Rozpaky a kritiku naopak způsobovalo, že modernizace společnosti téměř nepronikala do nejvyšší správy říše.

Státoprávní politiku však zvláště citelně a soustavně zasahoval a podvazoval průběh česko-německých národnostních vyjednávání. Nic je neposunovalo k určitějšímu řešení, ani změny rakouských vlád, ani rozšířený parlamentarismus, ani jisté změny ve stranických reprezentacích obou národností. Problematizovalo to státoprávní koncepci nejen v přítomnosti, ale i do budoucna, nebylo zatím známek naznačujících proměnu. Povzbuzení se tím dostávalo nacionalismu na obou stranách. Přibývalo myšlenek zaměřit českou státotvornost mimo Rakousko. Skicovaly různá řešení, nebyly ale více než úvahami. Žádná nebyla naplnitelná vlastní silou, v případě českého království ve „Slovanské říši“ vedené ruským carem zůstala dokonce ještě zcela utajena. Na zjevný politický život neměly tyto myšlenky vliv, přesto vyjadřovaly existující politické napětí, nálady a tendence, které za jiné situace už politicky ovlivňovat mohly.

Ta situace přišla se světovou válkou. Válka skoncovala s českým státoprávním programem“ u vědomí toho, co se s Rakouskem po jejím zahájení dělo, se nedalo čekat, že by válečné vítězství Rakousko-Uherska pomohlo k jeho naplnění. Po několika válečných letech, už za rakouských obtíží, se objevovaly pokusy program oživit, uzpůsobit ho, ale nemohly již najít reálné porozumění. Ani ve Vídni, ani v české společnosti. Její rakušanství, mnohem více záležitost rozumu a daných poměrů než srdce – to patřilo národu, ztrácelo na důvodech. Už kvůli samotné světové válce, kterou Rakousko-Uhersko spolurozpoutalo, a zpochybnutím funkce říše jako ochrany menších národů.

Československý státní program se zdál být řešením obecně zabezpečujícím svébytnou existenci národa vůči mocnostem, považovaným dosud za protivníky volné rozvoje menších národů ve střední Evropě. Jeho zvláště důležitou složkou byl důraz na demokracii, důvěra v její podstatný vliv při utváření státu i v mezinárodních vztazích. Habsburské Rakousko bylo pro „svou“ světovou válku shledáváno za definitivně neschopné další demokratizace. Za války vzniklé, koncepčně vyložené a k realizaci chystané státoprávní českoslovenství bylo transformací i novou podobou českého státního programu. Mělo to mít závažné důsledky při tvorbě a ve vývoji Československa.

Program byl novum v české politice i pro českou společnost, musel si ji teprve získat. Vyložila si ho a akceptovala ale jako program ne úplně nový. K akceptování pomohla samozřejmě především světová válka, bez toho, co přinášela, a nejen v Rakousko-Uhersku, by československá státní idea prosazována nebyla. Byla „vymyšlena“, ale nebyla pouhým výmyslem, její četné teoretické předpoklady se odvozovaly z analýzy vývoje ve světě a v habsburské říši. Na předpokladech také spočívala životnost díla, československého státu.

Českou společnost shledával nový státní program natolik vyspělou, aby byla státotvornou. Tato společnost nabyta od 90.let na sebevědomí, cenila si svou úroveň: nesnižovaly ji ani kritiky, jimiž byla z různých prostředí vystavena. Nebýt spokojen sám se sebou patřilo k modernizaci a bylo jedním z jejích podnětů. Dá se metaforicky tvrdit, že „cesta k Československu“ byla založena v 90.letech, i když v té době o ní nikdo neuvažoval. České

generace, které se Československa dožily, ani neočekávaly, že by takový stát mohl vzniknout. Válka však mnohé zpochybnila a uvedla do netušených pohybů. Vytvářela zprvu obecné, neurčité, teprve v závěru jednoznačnější mezinárodní podmínky pro realizaci československé státní myšlenky.

Masarykova odbojová aktivita s nimi počítala a také se je snažila (velmi omezenými silami) spoluvytvářet. Novodobé české politické uvažování bralo od 40.let 19.století ohled na mezinárodní souvislosti svých národních poměrů. Chápalo, že „česká otázka“ je podřízena „rakouské“ a ta „středoevropské“. Rakousko federalizované za české účasti a s ohledem na národní a historické součásti bylo odpovědí na všechny tři otázky. Český státoprávní program nebyl řešením jen pro Čechy, obdobně jako koncepce československého státu. Ta byla součástí představ o „nové Evropě“, v níž se najde místo pro další národní státy. Zvláště prostor střední a východní Evropy se pro ně měl upravit a otevřít.

Odloučení od Rakouska („vlastizrada“) zdůvodňoval český odboj především tím, že habsburská říše měla na svědomí světovou válku, navíc „německou“ válku (německou vzhledem k cílům, které jí odboj, a ne neprávem, přisuzoval) a která se projevovala i v jeho vnitřní politice. Vznik války byl neúspěchem většiny politiků a politických stran v Rakousku, obnažoval reálný mechanismus moci ve státě a stav politického života. Válka byla v situaci Rakouska především politikou i výzvou politice. Na české straně ji tak pochopil Masaryk a jemu hned či časem politicky blízcí.

Přemýšleje o Československu, myslel Masaryk na „novou Evropu“. Nebylo to ani jinak možné, pokud mělo být Československo změněno z ideje ve skutečnost. Cesta realizace byla plná předpokladů. Některé pak překročily práh mezi válkou a mírem a podpíraly – pevněji i vratce – Československo. K hlavním patřilo válečné vítězství Dohody spojené ovšem s podporou vzniku nových národních států. Důvody této záštity měly být samozřejmě mocenské, zajímavé především pro Francii. Mohla mít v nové střední Evropě „sprátelené“ státy a i jejich prostřednictvím působit na postavení Německa. Masaryk však našel se Západem i vazbu politicko-ideovou, bylo jí demokratické zřízení. Koncepce československého státu procházela za války změnami, a ne nepodstatnými, aby se ustálila na demokratické republice: Masaryk k ní asi směřoval od počátku, nešla však vyslovit okamžitě. Musely se brát ohledy na skladbu francouzsko-britsko-ruské Dohody a na rusofilské (carofilské) zůstatky v české politice, ožvilé znovu na začátku války. K demokraticko-republikánskému konceptu mezinárodní politiky napomohly ruská revoluce a hlavně vstup Spojených států do války. V politicko-ideové vazbě na Západ překonávala idea československého státu dlouhodobé rakušanství české politiky, zdůvodňované také potřebou ochrany před pangermanismem a panrusismem.

Střední Evropa národních států nebyla samozřejmě jedinou alternativou pro poválečné uspořádání tohoto prostoru. „Ucházela se“ o něj ruská bolševická revoluce koncipovaná jako revoluce světová. V poválečném Německu i v těžce vznikajícím Německém Rakousku se myslelo na spojení do jednotného, „velkého“ německého státu. V žádném případě tu ale nebyla možná jakási středoevropská federalizace, jak se jistý čas domnívala část naší historizující publicistiky. I v tom si promítala do minulosti teoretické představy o současnosti.

Státotvorné českoslovenství nebylo vyvoláno jen tím, že válka zcela zproblematicovala český státoprávní program, ale bez toho by vysloveno a realizováno nebylo. Masarykovi se formulovalo bez obtíží a s jistým ulehčením, dosavadní podobu českého státoprávnictví považoval už za nemoderní a proto za samu o sobě problematickou. Tíhl k „demokratickému českoslovenství“, aniž ovšem původně čekal, že vznikne příležitost je státně naplňovat. Také on pak jeho prosazování opíral o historickoprávní argumentaci.

Té dobře rozuměla česká společnost. Československo si vysvětlila a přijala jako svůj stát, jako stát „znovuobnovovaný“, jako pokračovatele i nástupce dějinného českého státu. Ve skutečnosti bylo Československo státem zcela novým, zatím bez historie a tradice. Tak se ale

nedalo vyvolat v život, tak nebylo možné je vytvářet, nanejvýš jednou přetvářet. Nerozuměla by tomu především právě česká společnost. Historie v ní byla až příliš přítomna, než aby se zřekla hrdosti, že měla v minulosti svůj stát a že ho teď může „obnovovat“.

Budování Československa brala česká politika, když už bylo zřejmé, že stát opravdu vznikne, jako své dílo. Ulehčila jí to reprezentace Němců z českých zemí, která československý stát odmítla a nemínila se podílet na jeho utváření. Slovenský partner byl pak pro české politiky „mladším bratrem“, který je nevyspělý a musí se teprve „učit“. Jenže učit se musela i česká politika a česká společnost, a to právě „budování státu“. V Rakousku k němu vážněji připuštěna nebyla, osvojovala si po této stránce jen „drobečky“. Česká politika působila ponejvíce v opozici. Nutilo to sice také poznávat vládní politiku, ale analýzy bývaly jednostranné, hlavně právě k opozičnímu použití. Pozitivní tvůrčí činnost mohli Češi osvědčovat v samosprávě. Ta jim byla školou politiky, rozumíme-li politikou starost o věci veřejné a jejich správu. Samospráva měla přece jen omezený prostor působnosti, přinášela hodně problémů malých a malicherných, až nadměrně byla závislá na drobných vztazích, zato méně mohla a musela přihlížet k širším politickým souvislostem. Byla prostě nižší školou politiky. Neznamenal to, že z ní nemohli vyjít výteční žáci, ale byli přece jen výjimkou.

Výhodou bylo, že v Československu vznikal nový stát. Zároveň ale tím jeho vytváření těžklo. Česká politika do něho obtiskovala své znalosti, zkušenosti, představy a cíle. Realizace byla samozřejmě závislá také na obecnějších možnostech a souvztažnostech, tedy také na tom, jak se bude utvářet „nová Evropa“. Lišila se v mnohém konkrétním od Masarykových náčrtů, v podstatném však nikoliv – demokracie získávala příležitost. A to přes způsob prosazení míru: byl diktátem vítězů, jako vždycky předtím i potom v dějinách. I Německo dostalo demokratickou šanci, také Masaryk si to myslel a přál a spoléhal na to. Potřebovalo ale další podporu ze Západu, hlavně z Francie, porozumění pro své poválečné složitosti. K podpoře nedošlo, protože vyčerpaná, unavená, nervózní Francie měla sama své složitosti a neviděla přes jejich kupu za obzor.

Česká politika se po roce 1918 stala tím, po čem toužila, tedy státotvornou. V Rakousku se do této pozice neprosadila, teď ji mohla užívat zprvu až neomezeně. Vytvářela Československo k obrazu svému. Vtiskovala je do české národní historie – podle toho pak vyznívaly i jeho dějiny, tradice, historické návaznosti. Dávala mu své symboly, včetně hymny. Česká společnost přijala Československo plně za své, vyhovovalo jí i jeho republikánství a demokratické zřízení. Český národ v něm dokonce jako by ztratil svou dosavadní etnicitu, Češi se proměnili v Čechoslováky. Česká společnost si ve 20. letech potvrdila i utvrdila v Československu své sebevědomí. Nemělo už dlouhé trvání. V závěru 30. let začal zvnějšku útok na českou národní identitu. Pokračoval v různých obměnách půl století. Zanechal vnitřní stopy. A neskončil.

Robert Kvaček